

УДК 792.5(477.42)“18/19”

МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНА СПРАВА В ЖИТОМИРІ (кінець XIX – початок XX століття)

Анастасія Кравченко

Статтю присвячено розвитку професійного музично-театрального мистецтва в Житомирі. Розглянуто історичні етапи його становлення впродовж століття крізь призму діяльності різних творчих колективів і громадських об'єднань.

Ключові слова: мистецьке життя Житомира, Драматичне товариство, театр, опера, оперна антреприза.

Статья посвящена развитию профессионального музыкально-театрального искусства в Житомире. Рассмотрены исторические этапы его становления на протяжении столетия сквозь призму деятельности разных творческих коллективов и общественных объединений.

Ключевые слова: художественная жизнь Житомира, Драматическое общество, театр, опера, оперная антреприза.

The article is devoted to the development of professional music and theatre in Zhytomyr. The analysis covers historical stages of its formation throughout the century in the light of the activity of different artistic groups and public societies.

Keywords: the art life of Zhytomyr, Dramatic Society, theater, opera, opera enterprise.

Серед усіх видів мистецтва театральне є найбільш близьким і точним у зображенні дійсності в безлічі її вимірах: від реальних чи вигаданих подій, предметів і явищ, що оточують людину, різних суб'єктів і об'єктів, з якими вона взаємодіє, до переживань, почуттів та думок, прихованих глибоко в її душі. Ця універсальність упродовж століть захоплювала та вабила учасників театрального дійства по обидва боки сцени, а відповідно й забезпечувала науковий інтерес до його дослідження. Потреба в організації театрального процесу особливо гостро відчувалася у великих містах, а також в адміністративних центрах, що разом з функцією державного управління виконували роль культурного осередку. Саме за таких умов було закладено професійний театр у Житомирі на початку XIX ст., коли місто отримало статус столиці Волинської губернії.

Таким чином, історія професійного театру в Житомирі на сьогодні сягає двох століть. Вона неодноразово привертала увагу мистецтвознавців, особливо в наш час. Однак поки що єдиним цілісним дослідженням є публіцистична праця М. Станіславського та Л. Рубінштейна «Театр Житомира», що містить багато історичних фактів, доповнених або часом навіть спростованих наступними дослідниками [16]. Решта розробок –

це статті, присвячені певним аспектам театрального життя Житомира: організації міського театру [14], спорудженню будівлі [1], діяльності Драматичного товариства [13], безпосередньо репертуару та постановкам [5]. Музичний театр розглянуто вельми обмежено й уривчасто, як складову загального мистецького процесу.

Враховуючи фрагментарний характер попередніх історичних і мистецтвознавчих розвідок, у нашій статті ставимо за мету цілісно охопити розвиток музичного театру в Житомирі, зосередивши увагу, зокрема, на періоді межі століть як на етапі його розквіту. Відповідно визначаємо такі завдання: дослідити історичні передумови та форми організації театрального процесу, основними джерелами до вивчення якого є архівні документи й матеріали тогочасних періодичних видань.

Перша театральна будівля Житомира, урочисто відкрита в серпні 1803 року на честь іменин Олександра I, була дерев'яною. Природно, що за десятки років експлуатації вона поступово опинилася в аварійному стані. На середину 1840-х років губернський Житомир здобув репутацію культурного центру, куди на гастролі приїжджали навіть знані в країні та світі митці, зокрема, 1847 року концерт давав видатний піаніст Ференц Ліст. Тож перед місь-

АНАСТАСІЯ КРАВЧЕНКО. МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНА СПРАВА В ЖИТОМИРІ...

кою владою постало актуальне питання будівництва капітального кам'яного приміщення, яке стало б пристойним заміником єдиного той час концертного залу – старого дерев'яного театру.

Через брак державних коштів на нове приміщення було вирішено фінансувати будівництво «всім миром»: гроші збирали з пожертвувань від окремих мешканців і недержавних організацій по всій Волинській губернії. Цікаво, що деякі винахідливі громадяни примудрялися розв'язувати й власні проблеми, а саме: пропонували робити фінансові пожертвування лише в обмін на сприяння влади у вирішенні їхніх приватних справ [1, с. 112]. Такі не надто правомірні методи дозволили за кілька років побудувати нову ошатну споруду (автор проекту – відомий архітектор І. Штром (1823–1887)). У жовтні 1855 року просторий театр на 650 місць урочисто відкрив свої двері. До нього спеціально проклали вулицю під назвою Театральна.

На той час постійної трупи в Житомирі не було, тому вистави розігрувалися силами антрепризних колективів, що збиралися на кілька сезонів. Міська влада пильно контролювала все, що стосувалося театального життя. Один із членів міської думи відповідав за дотриманням порядку в театрі під час вистав. Репертуар і якість постановок залежали від того, з ким міська влада уклала угоду про надання приміщення. Перевагу надавали тим антрепренерам, які могли забезпечити добрий збір, а відповідно й орендну платню, що поповнювала міську скарбницю. Часто впродовж одного сезону виступало по кілька труп, при цьому вони обов'язково повинні були презентувати різні жанри, наприклад, оперу і драму.

На початку XIX ст. в Житомирі, як і в інших містах Правобережної України, переважали польські трупи. Ця тенденція тривала до середини століття за сприяння першого директора новозбудованого театру, одного з ініціаторів його будівництва, відомого польського письменника та громадського діяча Юзефа Ігнація Крашевського. Пізніше спеціально для житомирського театру він написав п'єси «Легше зіпсувати, ніж виправити», «Портрет», «Стара історія».

Поступово через антикатолицьку імперську політику польські трупи вимушені були включати до репертуару п'єси російських та українських авторів, а згодом і самі стали мішаними – польсько-українсько-російськими. Після поразки повстання поляків 1865 року польську трупу житомирського театру було ліквідовано.

Наприкінці XIX ст. житомирська сцена здійснила свій внесок у становлення українського «Театру корифеїв». Восени 1883 року вона гостинно прийняла постановки нещодавно заснованої, а отже, маловідомої на той час української трупи М. Старицького та М. Кропивницького. Протягом місяця було поставлено п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «По ревізії», «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького, «Чорноморці», «Сватання на Гончарівці», «За двома зайцями» М. Старицького, «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, які мали незмінний успіх у публіки. Наступні гастролі українських акторів під керівництвом І. Карпенка-Карого, П. Саксаганського, М. Кропивницького, М. Садовського відбувалися нечасто (1896, 1902, 1904, 1905 рр.), але завжди викликали неабияку зацікавленість містян.

Міській театр був не єдиним концертно-театральним майданчиком у Житомирі: на межі століть у місті існувало кілька приватних садів з літніми театрами. Так, у саду «Аркадія» був невеликий дерев'яний театр, що функціонував, за окремими винятками, лише в теплу пору: навесні та влітку. Його винаймали переважно гастрольні трупи, що грали вистави або концертні програми так званих «легких жанрів», оскільки в оренді головного міського театру надавалася перевага виконавцям «серйозних» жанрів – опери та драми. Будівля «Аркадії» згоріла вщент 1909 року, натомість інший літній театр – у саду О. Хорошанського – функціонував від 1912 року аж до 1970-х років [11, с. 281].

Оскільки постійної оперної чи драматичної трупи в Житомирі не було, а сезонні виступи приїжджих гастролерів не завжди могли задовольнити культурний попит шанувальників театального мистецтва, у місті

АРХИВИ

час від часу створювались аматорські драматичні об'єднання, що діяли в навчальних закладах, при трудових колективах та громадських товариствах.

У 1882 році було засновано Житомирське російське драматичне товариство, що спеціалізувалося на розвитку театрального мистецтва. Згідно з уставом, метою товариства було «сприяти усіма залежними від нього засобами розвитку драматичних талантів та розповсюджувати любов до драматичного мистецтва й розвивати його розуміння» [18, с. 1]. Цієї мети досягали шляхом влаштування драматичних вечорів, вистав, літературних і наукових читань тощо. До діяльності Товариства могли долучитися всі повнолітні бажаючі в будь-який час: сезон розпочинався 15 вересня і тривав, на відміну від традиційного театрального, увесь рік [18, с. 5].

Початковий період діяльності Товариства був досить активним і вдалим, про що свідчать публікації в місцевій пресі: «До 1891-го року діяло безперервно та з успіхом» [4, с. 2]. Протягом сезону 1891–1892 років керівництво Товариства на чолі з головою Модестом Дедінцевим вирішило не обмежуватися власними аматорськими силами та об'єднати колектив із приїжджою професійною драматичною трупю. Сезон, що завершився постановкою драми О. Пальма «Наш друг Неуклюжев», став одночасно одним з найкращих у Житомирі з мистецького погляду і найгіршим в історії Товариства з фінансового боку. Благородна мета надати можливість бідним мешканцям безкоштовно відвідувати вистави розорила громадське об'єднання, оскільки отриманий дохід не виправдав витрат. Товариство припинило свою діяльність, але вже за кілька років змогло відродитися. У березні 1896 року на організаційному засіданні було обрано нове керівництво. Головою став помічник начальника акцизного управління Володимир Синьгуб. Задля уникнення помилок попередніх років планувалося діяти на нових засадах, а саме: побудувати (або винайняти) в Житомирі власне приміщення та сцену, а також створити постійну аматорську трупу.

Однак цим амбітним планам не судилося втілитися в життя, хоча ще кілька років Товариство успішно функціонувало. Зокрема, важливою складовою його діяльності була співпраця з іншими громадськими установами з метою благодійної допомоги. Так, частину безкоштовних квитків передавали відвідувачам народної читальні, які після перегляду вистави обговорювали саму п'єсу, гру акторів і висловлювали власні загальні враження. У квітні 1899 року збір від вистави за п'єсою А. Чехова «Ведмідь» було віддано на користь постраждалих від неврожаю на Поволжі. За місяць Товариство взяло участь у святкуванні сторічного ювілею від дня народження Олександра Пушкіна, що, зокрема, утілилося в благодійній акції: весь збір від вистави за мотивами творів поета надійшов у фонд стипендії його імені, призначеної для пристарілих сценічних діячів.

Музична складова драматичного репертуару Товариства була представлена окремими сольними та хоровими номерами у виставах, оркестровим чи ансамблевим супроводом. Так, у січні 1896 року поставлено п'єсу Т. Шевченка «Назар Стодоля» зі вставною музичною картиною П. Ніщинського «Вечорниці» за участю великого аматорського та архієрейського хорів.

З початком нового століття Драматичне товариство поступово припинило свою діяльність. На думку деяких дослідників, його безпосереднім «нащадком» та продовжувачем традицій стало Артистичне товариство, різнобічна діяльність якого включала, зокрема, музично-театральне мистецтво [13, с. 147].

У 1900 році було споруджено вузькоколійну залізницю від Бердичева до Житомира, що приєднало останній до мережі залізниць південно-західної частини імперії. Дописувач Терновський у своєму листі до редакції губернської газети «Волинь» коментував цю подію так: «З прокладанням рейкового шляху до Житомира його стали відвідувати найкращі представники мистецтва: драми, співу та музики. Таке відвідування не можна не визнати справжнім задоволенням і насолодою й особливо для тих співгромадян <...>, хто за обставинами

АНАСТАСІЯ КРАВЧЕНКО. МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНА СПРАВА В ЖИТОМИРІ...

життя не має можливості виїжджати <...> до столиці чи за кордон» [17, с. 2–3].

Отже, з початком нового століття культурне життя Житомира надзвичайно поживало саме за рахунок гастролей товариств оперних артистів. З афіш, повідомлень та рецензій у місцевій пресі дізнаємося, що до їхнього репертуару належали твори західноєвропейської та російської класики: «Севільський цирульник» Дж. Россіні, «Роберт-Диявол», «Гугеноти», «Пророк», «Африканка» Дж. Мейєрбера, «Жидівка» Ф. Галеві, «Тангейзер» Р. Вагнера, «Галька» С. Монюшка, «Ріголетто», «Травіата», «Трубадур», «Бал-маскарад», «Аїда» Дж. Верді, «Фауст», «Ромео і Джульєтта» Ш. Гуно, «Міньйон» А. Тома, «Кармен» Ж. Бізе, «Самсон і Даліла» К. Сен-Санса, «Лакме» Л. Деліба, «Сільська честь» П. Масканьї, «Паяци» Р. Леонкавалло, «Богема» Дж. Пуччіні; «Життя за царя», «Руслан і Людмила» М. Глинки, «Русалка» О. Даргомижського, «Демон» А. Рубінштейна, «Євгеній Онєгін», «Мазепа», «Пікова дама» П. Чайковського, «Снігуронька», «Моцарт і Сальєрі», «Царева наречена» М. Римського-Корсакова, «Князь Ігор» О. Бородіна, «Дубровський» Е. Направника. Серед виконавців знаходимо прізвища знаних на той час солістів: С. Більського, Ф. Ошустовича, Л. Шор-Плотнікової, М. Фігнера.

Іноді до міста навідувалися закордонні антрепризи. Так, у сезоні 1910 року антрепренер міського театру Беляєв уклав угоду з італійською «невеличкою, але непогано складеною» трупю пана Гансалеца, що представила на розсуд житомирян 17 найкращих зразків європейської опери [12, с. 266].

Деякі гастрольні трупи не обмежувалися лише вечірніми виставами для вишуканої публіки. Так, оперна трупа під керівництвом диригента Ейхенвальда в зимовому сезоні 1902/1903 років з 57-ми спектаклів дала 8 ранкових за нижчою ціною і 2 благодійні, тобто безкоштовні [6, с. 325]. Така практика дозволяла ознайомлювати зі світовими оперними шедеврами представників незможних верств, що відіграло надзвичайно важливу роль у вихованні їхніх естетич-

них смаків та підвищенні загального культурного рівня населення міста.

Однак не всі оперні трупи могли дозволити собі благодійні акції. Часом деякі з них зіштовхувалися з фінансовими проблемами через те, що в провінційному місті не знаходилося достатньої кількості зацікавлених глядачів, спроможних заплатити за квитки на вистави. Вагомим досягненням у деякі сезони вважалися «майже повні» збори. Так, оперне товариство під керівництвом Серебрякова, яке гастролювало 1904 року, не змогло навіть завершити сезон і змушене було покинути місто. «Паузи» в концертному просторі Житомира тоді довелося терміново заповнювати концертами місцевого Артистичного товариства: воно «влаштувало симфонічний концерт оркестру з 60 осіб під керівництвом Е. Валека, котрий заявив себе енергійним робітником і надійним диригентом» [7, с. 251]. Цей не одиничний, на жаль, приклад свідчив про необхідність створення в місті драматичної та оперної труп, що працювали б на постійній основі.

Окрім опер, музично-театральні жанри в міському театрі були представлені оперетами. Так, у жовтні 1905 року розпочалися гастролі польської опереткової трупи під керівництвом Мишковського. Критика відзначала «бездоганний ансамбль» артистів, «струнке» звучання хору, доволі ефектні костюми та декорації, а також яскравий балет, що був «окрасою трупи <...> особливо добре танцюють мазурку: з такою жвавістю та вогнем можуть танцювати лише поляки» [9, с. 1059]. Не дивно, що вистави мали неабиякий успіх у публіки. За період гастролей трупа поставила 20 спектаклів, серед яких, окрім класичних оперет Ж. Оффенбаха та Й. Штрауса, були й опери засновника польської національної опери С. Монюшка – «Галька», «Графиня», «Страшний двір» [10, с. 1197].

Містяни гостинно приймали гастролерів, при цьому демонструючи хороший смак та музичну освіченість: якщо приїжджі артисти показували низький рівень виконання, то критики не скупилися на гострі слова на адресу непрофесійних артистів, а меломани відмовлялися відвідувати такі оперні

АРХИВ

вистави. Місцева преса писала, що «Житомир користується певною популярністю як музичне місто, публіку якого не можна захопити дешевими музичними ефектами» [3, с. 2]. Однак іноді критики знаходили недоліки не лише у виступах артистів, але й у поведінці слухачів. У газеті «Волинь» знаходимо зауваження про необхідність «вивісити оголошення про категоричну заборону аплодувати під час вистави з поясненням мотивів цієї заборони» [2, с. 3]. Неодноразово критики в сатиричних тонах описували незацікавленість окремих слухачів оперною увертюрою: «Слухати увертюру зовсім не слід, вона грається для того, щоб не нудно було відшукати своє місце <...>, розкланятися зі знайомими <...>. Так вимагає хороший житомирський тон. Він же вимагає неодмінного запізнення на виставу, інакше легко втратити репутацію вихованості» [15, с. 2]. Таким чином, жвавий інтерес до оперного мистецтва деяких містян не завжди свідчив про їхній високий культурний рівень.

Розквіт музично-театрального життя Житомира на початку століття поступово змінився спадом перед Першою світовою війною. Місто хоч і мало статус адміністративного центру губернії, залишалося провінційним. Оперні трупи виступали майже з однаковим класичним репертуаром, що, однак, незмінно мав успіх у згодованій на культурне дозвілля публіки. Деякі антрепренери сміливо користувалися цим, не обтяжуючи себе ретельним контролем за якістю постановок і виконання, оновленням репертуару. Якщо для оперних труп це було швидше винятком, то шанувальникам драматичного мистецтва дедалі частіше пропонували «сценічні кухні в розкішних туалетах», «вечори сміху», «помпезні дивертисменти», «жахливі драми» [5, с. 271]. Ці проблеми можливо було частково подолати шляхом організації регулярної оперної та драматичної труп у міському театрі, що дозволило б створити конкурентні умови в театральному середовищі, але цьому не судилося статися.

За сто років розвитку професійної театральної справи ресурсів провінційного міста, як матеріальних, так і людських,

не вистачало на створення та утримання власного театрального господарства. Однак це не позбавляло шанувальників мистецтва можливості відвідувати культурні заходи та насолоджуватися виконавською майстерністю високопрофесійних артистів. Спорудження просторого кам'яного театру в середині XIX ст., прокладення залізничного сполучення на самому початку XX ст., а також високий рівень зацікавленості мистецтвом містян зробили Житомир привабливим для відвідування гастролерами, які найчисленніше були представлені товариствами оперних артистів. Межа століть стала періодом піднесення музично-театрального життя міста, про що свідчать насичена діяльність приїжджих колективів та висока активність аматорських мистецьких товариств і об'єднань. У цей час закладалися культурні традиції міста, активно формувалися мистецькі смаки його мешканців. Це стало міцним підґрунтям для подальшого розвитку музично-театрального мистецтва в Житомирі.

Джерела та література

1. Алфьоров О. А. Фінансовий аспект побудови кам'яного театру в Житомирі / О. А. Алфьоров // Велика Волинь : наук. зб. Т. 29 : Духовні витoki Житомирщини / голов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир : М. Косенко, 2003. – С. 111–115.
2. [Б. п.]. [Из письма в редакцию] // Волинь. – 1900. – 9 января.
3. [Б. п.]. Местная хроника // Волинь. – 1900. – 9 марта.
4. [Б. п.]. [Про Житомирское русское драматическое общество] // Волинь. – 1896. – 19 марта.
5. Блашкевич С. Е., Дацун В. В., Кондратюк Р. Ю. Театрально-музичне життя Житомира наприкінці XIX – початку XX століття / С. Е. Блашкевич, В. В. Дацун, Р. Ю. Кондратюк // Велика Волинь : наук. зб. Т. 21 : Житомирщина на зламі тисячоліть. – Житомир : М.А.К., 2000. – С. 270–272.
6. Д. Музыка в провинции. Житомир (корреспонденция) // Русская музыкальная газета. – 1903. – № 11.
7. Д. Музыка в провинции. Житомир (корреспонденция) // Русская музыкальная газета. – 1904. – № 9.
8. Д. Музыка в провинции. Житомир (корреспонденция) // Русская музыкальная газета. – 1905. – № 18.
9. Д. Музыка в провинции. Житомир (корреспонденция) // Русская музыкальная газета. – 1905. – № 43–44.

АНАСТАСІЯ КРАВЧЕНКО. МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНА СПРАВА В ЖИТОМИРІ...

10. Д. Музыка в провинции. Житомир (корреспонденция) // Русская музыкальная газета. – 1905. – № 48–49.
11. Д. Музыка в провинции. Житомир (корреспонденция) // Русская музыкальная газета. – 1909. – № 10.
12. Д. Музыка в провинции. Житомир (корреспонденция) // Русская музыкальная газета. – 1910. – № 9–10.
13. Кондратюк Р. Ю., Кондратюк Ю. С. Ама-торський театр в Житомирі на рубежі XIX–XX ст. / Р. Ю. Кондратюк, Ю. С. Кондратюк // Велика Волинь : наук. зб. Т. 29 : Духовні витоки Житомирщини / голов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир : М. Косенко, 2003. – С. 142–148.
14. Костриця М. Ю. Житомирський театр: міфи і реальність / М. Ю. Костриця // Велика Волинь : наук. зб. Т. 29 : Духовні витоки Житомирщини / голов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир : М. Косенко, 2003. – С. 195–103.
15. Полех. Открытые письма // Волинь. – 1900. – 11 января.
16. Станіславський М. Д., Рубінштейн Л. А. Те-атр Житомира / М. Д. Станіславський, Л. А. Рубін-штейн. – К. : Мистецтво, 1972. – 152 с.
17. Терновский. Письмо в редакцию // Волинь. – 1900. – 4 марта.
18. Устав Житомирского Русского драматического общества. – Житомир : Типография С. И. Соколова, 1881. – 9 с.

SUMMARY

The professional theater in Zhytomyr was founded in the early XIXth century, when the city became the capital of Volyn province. The first theater building was made of wood. It is not surprising that after decades of exploitation the building needed renovation. In the middle of the century the municipal authorities were faced with a pressing issue of capital stone construction. A new spacious 650 seats theater opened its doors in October, 1855. The famous Polish writer and public figure Józef Ignacy Kraszewski became its director.

There were no regular opera or drama troupes in Zhytomyr and seasonal performances of touring artists were not always able to meet the demand of dramatic art admirers. That is why various amateur dramatic groups began to appear in the city. They performed at schools, public institutions and associations. In 1882 there was founded the Zhytomyr Russian Drama Society that specialized in the development of dramatic art. It arranged concert evenings, performances, literary and scientific readings etc.

In 1900 the narrow-gauge railroad was built from Berdychiv to Zhytomyr, attaching it to the south-western part of the empire railway network. Owing to this fact, the cultural life of the city became more vivid thanks to the touring groups of artists. Their repertoire consisted of European and Russian classical music. Occasionally the city was visited by foreign theatrical enterprises. Apart from opera, musical theatre genres in the theatre were represented also by operettas.

Zhytomyr musical theatre flourished in the beginning of the century but its popularity gradually declined before the World War I. Even though the city was an administrative center of the province, it still remained provincial. Opera troupes performed virtually the same classical repertoire, however, they were always welcomed by the audience. These difficulties could have been partially overcome by creating regular opera and dramatic theater troupes in the city, which would create competitive conditions in the theatrical environment, but this never happened.

During the hundred years of professional theatrical business in Zhytomyr there were always not enough financial and human resources to create and maintain its own theatrical enterprise. However, this did not deprive art lovers of the opportunity to enjoy the mastery of skillful actors as well as attend cultural events. The spacious stone theater constructed in the middle of XIXth century, railway connection built in the early XXth century, and the townspeople's interest in art made Zhytomyr attractive to guest performers, mostly represented by opera troupes. The turn of the century was a period of tremendous activity for the city's musical theatre. This was evident by the intense activity of visiting troupes as well as amateur public societies and associations. At that time cultural traditions and the artistic tastes of townspeople were shaped. This became a strong foundation for the further development of musical theatre art in Zhytomyr.

Keywords: the art life of Zhytomyr, Dramatic Society, theater, opera, opera enterprise.